

ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ КОНКУРЕНЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

© *Михальчишин Н. Л., 2014*

Розглянуто функціональне призначення конкуренції для економічного розвитку підприємств та ринків. Визначено основні перешкоди для реалізації порівняльної функції конкуренції, які прокласифіковано за ознакою участі державних органів та ринкових учасників. Охарактеризовано квазіконкуренцію як явище, що виникає внаслідок наявності перешкод для реалізації порівняльної функції конкуренції. Обґрунтовано механізми саморегуляції квазіконкуренції на ринку.

Ключові слова: конкуренція, функція, саморегуляція, державний орган, квазіконкуренція, учасник ринку, ринок.

BARRIERS TO IMPLEMENTATION OF COMPARATIVE FUNCTION OF THE COMPETITION IN NATIONAL ECONOMY

© *Mykhalchyshyn N. L., 2014*

The functional purpose of competition for economic development of the enterprise and markets are considered in the article. The comparative function of competition as a precondition for the economic development of the market and enterprises in particular is defined. The main barriers to the implementation of comparative competition functions are classified by grounds of state agency participation and the participation of market participants. For example, as a barrier for the participation of state agencies are defined to provide unjustified advantages in the market to individual enterprises, creation of non-natural barriers to the economic activity, the use of administrative resources. Members of the market relationship may create interference through their actions that do not meet the requirements of legislation on protection economic competition. Also, market participants can create conditions for restricting freedom of economic activity and creating conditions for bankruptcy. The quasi competition is characterized as a phenomenon that arises owing to presence barriers in the realization of comparative function of competition. The mechanisms of self quasi competition market are substantiate.

Key words: competition, function, self-regulation, state agency, quasi competition, market participants market.

Постановка проблеми. Як відомо, однією із передумов функціонування ринкової економіки є існування конкуренції на товарних ринках. Підприємства, як учасники конкурентної боротьби, володіють певними конкурентними перевагами, які забезпечують їм певну ринкову перемогу та охоплення більшої, аніж в конкурентів, частки ринку завдяки задоволенню потреб споживачів. Так реалізується порівняльна функція конкуренції, що забезпечує отримання більшої економічної вигоди суб'єктам на ринку, які володіють кращими конкурентними перевагами.

При цьому конкурентні переваги, які впливають на прийняття рішення споживачів щодо придбання певної продукції, пов'язані з такими вихідними параметрами, як ціна реалізації, якість продукції, гарантійне та післягарантійне обслуговування, ділова репутація суб'єкта тощо.

Однак за сучасних умов розвитку національної економіки порівняльна функція конкуренції частково нівелюється і економічні блага на певних ринках отримують ті ринкові учасники, які не мають конкурентних переваг, пов'язаних з ціною, якістю, обслуговуванням чи діловою репутацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціональне призначення конкуренції в контексті конкурентної діагностики фірми досліджували Л. С. Шевченко, В. І. Торкатюк, Н. А. Кизим, А. Л. Шутенко. Конкуренцію в розумінні економічної теорії вивчали, наприклад, Т. Ю. Драчова, О. Г. Шпак, І. М. Івашків, які аналізували еволюцію теорії конкуренції з урахуванням різних факторів впливу. Інституційні засади формування економічної системи України досліджували С. Панчишин, А. Стасишин, З. Ватаманюк та ін.

Цілі статті. Однак наявні наукові дослідження проблем виникнення та існування конкуренції не охоплюють перешкод для реалізації конкретних функцій конкуренції, з урахуванням впливу не лише державних органів, але й самих учасників ринкових відносин. Виявлення та систематизація перешкод для реалізації порівняльної функції конкуренції, що є цілями дослідження, дасть змогу сформулювати передумови для досягнення найвищого рівня прибутковості найефективнішим підприємствам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для обґрунтування необхідності існування конкуренції на товарних ринках важливим є визначення функціонального підходу до розуміння конкуренції, що наводять різні вчені [2; 1; 9], оскільки доцільність наявності того чи іншого явища визначається за наслідками, які виникають під час його існування. Існування конкуренції на більшості ринках вважається тим рушієм розвитку ринків, який стимулює ефективне використання обмежених ресурсів, рівномірний розподіл добробуту між підприємствами, його постачальниками та споживачами, і найголовніше – економічний розвиток будь-якої держави. Такого результату можливо досягти за умови, коли межа збагачення для ринкових учасників є об'єктом моніторингу регуляторних органів або ж визначається саморегуляцією ринку. У разі існування саморегуляції ринку власне реалізується порівняльна функція конкуренції.

З позиції економічної теорії конкуренції зміст порівняльної функції полягає у виявленні та стимулюванні економічно найдієздатніших фірм, які надають можливість споживачу придбати товар на найвигідніших умовах [2]. При цьому порівняльна функція реалізується конкуренцією в поєднанні з іншими функціями, які в комплексі й забезпечують економічний розвиток. Зокрема, від реалізації конкуренцією певних функцій залежить і функціонування ринку загалом. Так, конкуренція може виконувати такі функції:

- визначення ринкової вартості товару під час конкурентної боротьби;
- регулювання, що зорієнтовує фірму на вибір найефективніших форм власності та господарювання, вироблення тих товарів чи надання послуг, яких потребує споживач;
- розподілення, що дає змогу розподілити результати ринкової діяльності (доходи, прибуток) між фірмами галузі за результатами їх діяльності;
- стимулювання, що змушує виробників розширювати найвигідніші сфери виробництва, впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу [7, с. 43–44].

Найближчою до порівняльної функції є функція розподілення, яку можна вважати одним із засобів реалізації порівняльної функції. Функція розподілення, крім розподілу результату діяльності, стимулює не лише результативні фірми, а найбільш економічно дієздатні на певному ринку.

Розуміння важливості конкуренції у контексті виконуваних нею функцій посилюється зі сприйняттям економічних відносин на різних ринках як однієї зі складових розвитку самого ринку. Так, Й. А. Шумпетер виокремив економічний розвиток як поєднання нових комбінацій, що охоплює такі випадки:

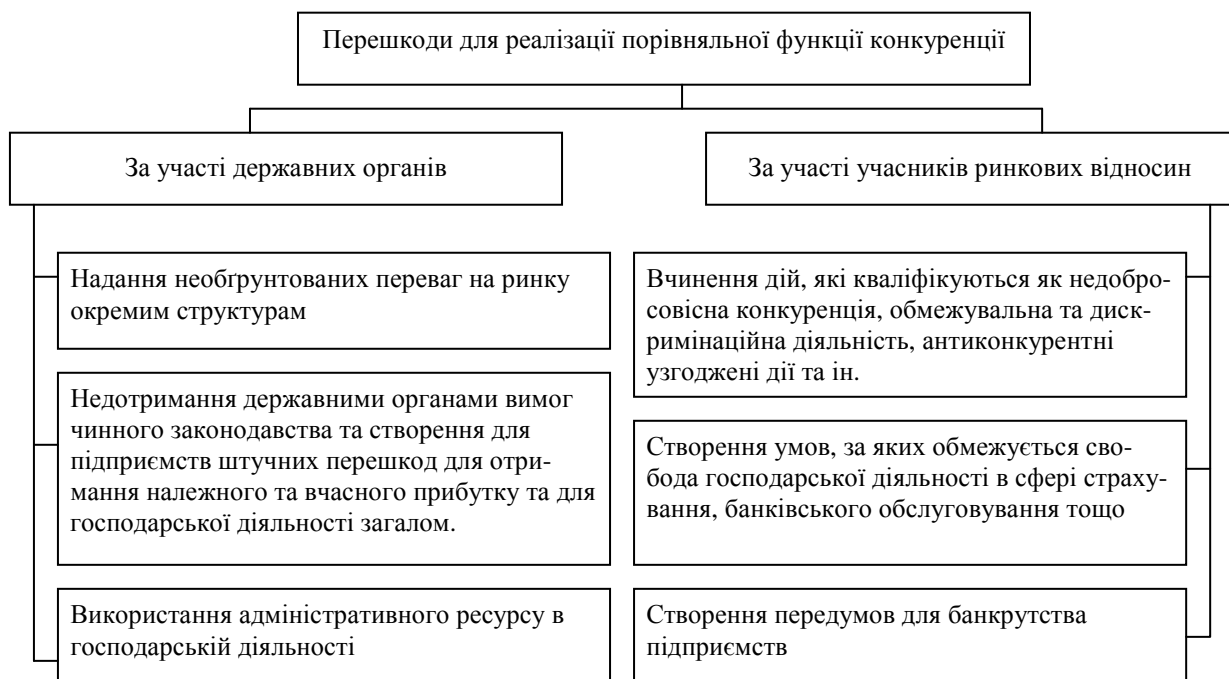
- запровадження нового товару чи нової якості товару;
- запровадження нового методу виробництва (наукове відкриття чи новий спосіб виробництва, реалізації чи використання товару);
- відкриття нового ринку для національного виробництва, навіть якщо цей ринок для іншої національної економіки вже існував;
- відкриття нового джерела постачання сировини чи напівфабрикатів;
- реорганізування якої-небудь галузі промисловості [10, с.75]

Отже, реалізуючи порівняльну функцію, конкуренція стає рушієм не лише економічного добробуту та збагачення підприємств та суспільства загалом, але й економічного розвитку, без якого неможливий і сам розвиток підприємств. При цьому підприємства набувають все новіших конкурентних переваг на ринку, що забезпечує стійке ринкове становище та продовження тривалості життєвого циклу самого підприємства.

Щодо обмеження межі збагачення ринкових учасників за участі державних органів, то для цього використовують всі можливі засоби впливу. Так, держава може впливати на економіку завдяки:

- 1) безпосередньому регулюванню (законодавчі, адміністративні та перерозподільчі види діяльності);
- 2) управлінню державним сектором та державною власністю;
- 3) впливу на суспільство, а відтак на економіку через прямий, опосередкований і непрямий вплив суспільства на неї [6, с. 168].

Економічна вигода або збагачення підприємств на ринку складається з отриманого чистого прибутку, на величину якого впливають витрати підприємства. Своєю чергою, чинники, які зумовили недоотримання прибутку та збільшення витрат підприємства, впливають на економічну вигоду. Дії державних органів можуть встановлювати межу збагачення ринкових учасників як за наявності, так і у разі відсутності саморегуляції ринку. При цьому саморегуляція ринку реалізується за участі ринкових учасників (виробників, реалізаторів, постачальників, споживачів тощо), які здатні впливати один на одного і змушувати до участі в ринковому змаганні за найвищі прибутки, найнижчі ціни, найкращу якість за оптимального використання ресурсів. Отже, одними з перешкод в реалізації порівняльної функції конкуренції є перешкоди, пов'язані не лише з діяльністю державних органів, але і з діями учасників ринкових відносин (див. рисунок).

Класифікація перешкод для реалізації порівняльної функції конкуренції

Так, надання необґрунтованих переваг на ринку окремим структурам реалізується, зокрема, через:

- надання ліцензій на здійснення діяльності підприємствам які частково або повністю не відповідають умовам ліцензування;
- надання податкових пільг та особливостей в оподаткуванні структурам, на які, навпаки, мало б поширюватись максимальне податкове навантаження для зрівноваження розвитку національної економіки;

- субсидування та надання дотацій підприємствам, які є достатньо розвиненими і є джерелом отримання великих прибутків;
- реалізація тарифного протекціонізму щодо підприємств, які не бажають бути учасниками цінового змагання на ринку;
- надання і гарантування банківських послуг, залучення інвестицій на підприємства, які отримують доступ до фінансових чи інших ресурсів на привілейованих умовах без участі в конкурентній боротьбі за доступ до певних джерел ресурсів;
- притягнення до відповідальності за ймовірні порушення законодавства одних суб'єктів під тиском інших, зокрема їхніх конкурентів, внаслідок чого компетентні органи стають співучасниками у конкурентних війнах на товарних ринках

Недотримання державними органами вимог чинного законодавства та створення для підприємств штучних перешкод для отримання належного та вчасного прибутку та для господарської діяльності пов'язане з взаємовідносинами “учасник ринкових відносин – орган державної влади”. Так, наприклад, щодо взаємовідносин з податковими органами, то підприємства часто змушені захищати себе від неправомірних дій податкових органів, внаслідок чого гальмується надходження коштів на підприємство. Наприклад, підприємство не завжди може відшкодувати ПДВ відповідно до вимог чинного законодавства без звернення до суду та визнання судом неправомірними дій податкових органів щодо необґрунтованої відмови від відшкодування ПДВ. Також за результатами проведення податковими органами перевірок платників податків останніх штрафують за відсутність первинної документації їхніми контрагентів, незважаючи на персоніфіковану відповідальність і недопустимість притягнення до відповідальності платника податків за порушення податкового законодавства, вчинене їх контрагентами. Також, ведучи зовнішньоекономічну діяльність, підприємства повинні дотримуватись порядку розрахунків у іноземній валюті [4], відповідно до якого з моменту здійснення авансового платежу, наприклад, в режимі імпорту товар має повернутись в Україну впродовж 90 днів. Податкові органи вважають, що моментом надходження товару на митну територію України є момент оформлення ВМД, а судова практика та законодавство пов'язує цей момент з датою проставлення на товаросупровідних документах штампю “під митним контролем” [8]. У такому разі з підприємства, що здійснює імпорт продукції, за порушення 90-денного строку податкові органи стягують пеню і лише в судовому порядку можливо визнати неправомірними дії податкових органів та скасувати податкові повідомлення-рішення, на підставі яких платнику податків нараховується пеня за протермінування розрахунків у іноземній валюті. Отже, невчасне отримання чистого прибутку гальмує розвиток підприємства і не дає йому можливості розпоряджатись фінансовими ресурсами та призводить до втрати підприємством фінансових позицій на ринку, а в деяких випадках до труднощів в укладенні нових контрактів та створенні передумов для отримання нових прибутків.

Використання адміністративного ресурсу в господарській діяльності реалізується через пряме або опосередковане використання керівниками підприємств зв'язків з органами влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю. Не завжди колишні керівники підприємств, займаючи посаду державного службовця, втрачають зв'язок зі своїми підприємствами. Внаслідок таких неформальних контактів зазначені підприємства набувають переваг, яких не мають їхні конкуренти. Це, зокрема, може реалізовуватись під час отримання державного замовлення, участі в торгах чи тендерах тощо.

Дії за участі державних органів можуть бути обмежені через удосконалення чинного законодавства, усунення правових прогалин, посилення прозорості та державної відповідальності в їхній діяльності. Натомість дії учасників ринкових відносин, що перешкоджають реалізації порівняльної функції конкуренції, можуть бути обмежені лише завдяки діям контрольно-наглядових органів, зокрема органів Антимонопольного комітету України, а також активній проконкурентній позиції підприємств та споживачів на ринках.

Так, вчинення дій, що кваліфікуються як недобросовісна конкуренція, обмежувальна та дискримінаційна діяльність, антиконкурентні узгоджені дії, визначено як порушення у сфері економічної конкуренції відповідно до Закону України “Про захист економічної конкуренції” [5]. Так, підприємства можуть здобувати на ринку переваги, завдаючи шкоди діловій репутації своїх конкурентів, створюючи перешкоди в їх діяльності й здобуваючи власні неправомірні переваги в

конкуренції. Також підприємства, які володіють доступом до джерел ресурсів, неправомірно можуть відмовляти в доступі одним підприємствам і одночасно надавати доступ іншим, тим самим ставлячи їх в неоднакове конкурентне становище на ринку.

Створення умов, за яких обмежується свобода господарської діяльності в сфері страхування, банківського обслуговування, реалізується через нав'язування підприємствам конкретних страхових та банківських установ. Так, наприклад, якщо настає страховий випадок за договором страхування підприємницьких ризиків, страхова компанія може вимагати відкату у вигляді певного відсотка від страхової суми, і лише після його сплати здійснюється повна страхова виплата застрахованому. Щодо банківського обслуговування, то банки для гарантування повернення кредитів не завжди виправдано укладають договори застави (іпотеки) паралельно з укладенням кредитних договорів, не завжди на користь позичальника чи на паритетних умовах складають графіки повернення кредиту та сплати відсотків. Така залежність в майбутньому може стати причиною збиткової діяльності підприємства.

Створення передумов для банкрутства підприємств переважно належить до перешкод у реалізації порівняльної функції конкуренції переважно щодо державних підприємств як учасників ринку. Державна форма господарювання має певні недоліки, але в галузях зі стратегічними об'єктами або ж у суспільно важливих галузях держава повинна зберігати за собою низку функцій. Вихід державних підприємств з ринку має здійснюватись під впливом конкурентної боротьби та дії селективної функції конкуренції. Натомість з метою ліквідації державних підприємств до них застосовуються методи, що не відповідають законам конкуренції. Так, наприклад, органи управління, контролю та регулювання їх діяльності можуть нав'язувати обслуговування в проблемних банках, які не дають гарантії збереження коштів на своїх рахунках. Також можуть створюватись штучні борги через нав'язування взаємовідносин з підприємствами, для яких характерне невиконання договірних зобов'язань і які є складовою тіньової схеми відмивання коштів. Однією з передумов виникнення фінансових проблем для підприємства є необгрунтоване обмеження в доступі до ринку, через відмову участі в торгах, конкурсах, тендерах тощо.

У разі створення перешкод у реалізації порівняльної функції на ринку виникає квазіконкуренція, за якої формально на ринку є багато ринкових учасників, які мають доступ до ринкового прибутку не відповідно до їхніх конкурентних переваг та внутрішнього потенціалу. Незважаючи на те, що квазіконкуренцією вважається конкуренція між підрозділами, відділеннями, філіалами та підприємствами однієї компанії або корпорації [3, с.748], квазіконкуренція на ринку між підприємствами, яка дає можливість отримати ринкові блага не завдяки своєму економічному потенціалу, за природою дуже близька до квазіконкуренції в середині однієї компанії, оскільки у змаганні за прибуток всі учасники не в рівних умовах і перемагає в боротьбі не завжди та структура, яка доклала найбільше зусиль для отримання економічного прибутку.

Квазіконкуренція на ринку має ознаки недосконалої конкуренції, але її не можна зарахувати до олігополії, монополістичної конкуренції чи монополії. Для такої конкуренції характерні всі ознаки структурної конкуренції, а відхилення в поведінці підприємств не завжди можуть бути пов'язані з утриманням та посиленням домінуючого чи монопольного становища на ринку підприємствами, що свідчитиме про прояв ознак монополізації ринку.

За таких умов ліквідація перешкод у реалізації порівняльної функції конкуренції одночасно усуватиме прояви квазіконкуренції на ринку. Одним зі способів саморегуляції ринком процесів обмеження порівняльної функції та появи квазіконкуренції є усвідомлення учасниками ринків природи конкуренції, знання своїх прав та обов'язків щодо захисту ринкового становища з використанням правових способів захисту в галузі адміністративного, податкового, господарського права, зокрема права щодо захисту економічної конкуренції. Отже, з появою конкурентної свідомості та конкурентної культури на ринку уможливиться саморегуляція ринку, що мінімізує втручання державних регуляторних органів у функціонування ринків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження природи конкуренції та її функцій є складовою дослідження ринкової економіки, оскільки остання не може існувати без конкуренції на ринках, за винятком ринків, що перебувають у стані природної монополії. В разі реалізації конкуренцією порівняльної функції економічно обґрунтованими є прагнення підприємств ставати ефективнішими, рентабельнішими на ринках. Також кожне підприємство матиме стимул до найповнішого задоволення потреб споживачів, що дасть змогу отримати прибуток. Фактично ринкова економіка [3, с. 400] передбачає не лише залучення приватної власності, але й вільну гру ринкових сил, зокрема вільне ціноутворення, вільну конкуренцію. Отже, якщо ринкові учасники для перемоги в конкурентній боротьбі застосовують засоби обмеження волі прийняття рішення їх конкурентами, то існуюча економіка втрачає ознаки ринкової, а конкуренція – ознаки вільної. Конкуренцію, що втратила ознаки вільної, але за структурою не набула ознак недосконалої конкуренції, можна трактувати у певних випадках як квазіконкуренцію. Тривала дія перешкод у реалізації порівняльної функції обмежуватиме й дію інших функцій, зокрема структурної, внаслідок чого ринок доводиться покидати підприємствам, яких змусили до цього, що теж не відповідає вільній грі ринкових сил.

Більшість перешкод у реалізації порівняльної функції пов'язані з владним апаратом держави і виконанням різними гілками влади свого функціонального призначення. Щодо дій учасників ринкових відносин, то безпосередні дії можливо усувати або мінімізувати їхній вплив через підвищення конкурентної культури та конкурентної свідомості. Дії ж учасників ринків, які вчиняються за співучасті тих самих органів державної влади, можливо припинити тими ж засобами, що й перешкоди, які пов'язані з діями державних органів. Не менш важливим засобом впливу є створення передумов для конкурентної діяльності. Так, для підприємств держава має гарантувати можливість отримання найвищого економічного прибутку в разі володіння найкращими конкурентними перевагами на ринку. За таких умов держава в особі державних органів має стати гарантом дотримання права найкращих підприємств щодо отримання найвищої ринкової вигоди, і цим захистити економічну конкуренцію на ринку від неправомірних дій підприємств та органів державної влади, адміністративно-господарського управління і контролю, органів місцевого самоврядування тощо.

Дослідження системи органів державної влади щодо їх впливу на існування ринкової економіки з вільною конкуренцією, впливу на формування передумов для конкурентної діяльності підприємств, захисту права на отримання прибутку для успішних підприємств дасть можливість сформулювати систему заходів з усунення перешкод для реалізації порівняльної функції конкуренції.

1. Безух О. Проблеми правового забезпечення конкуренції / О. Безух // *Право України*. – 2003. – № 7. – С. 109–113.
2. Драчова Т. Ю. Трансформація теорії конкуренції: наук.-техн. зб. [Електронний ресурс] / Ю. Драчова. – 2007. – № 75. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/1169/1/%D0%A2.%D0%AE.%D0%94%D0%A0%D0%90%D0%A7%D0%9E%D0%92%D0%90~4ooodp i.pdf>.
3. Економічна енциклопедія: у 3 т. [відп.ред. С. В. Мочерний]. – К.: Видавничий дім “Академія”, 2000. – Т. 1. – 864 с.
4. Закон України “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті” від 23 вересня 1994 року № 185/94 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Закон України “Про захист економічної конкуренції” від 11.01.2001 р. № 2210-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика [за ред. З. Ватаманюка]. – Львів: Новий Світ-2000, 2005. – 648 с.
7. Конкурентная диагностика фирмы: концепция, содержание, методы: монография [Шевченко Л. С., Торкатюк В. И., Кизим Н. А., Шутенко А. Л.]. – Х.: ИД “ИНЖЭК”, 2008. – 240 с.
8. Постанова Верховного Суду України від 16.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21355217>.
9. Шпак О. Г. Еволюція теорії конкуренції в умовах динамічного зовнішнього середовища [Електронний ресурс] / О. Г. Шпак // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2011. – Т. 4, № 6. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_4/095-098.pdf.
10. Шумпетер Йозеф А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Йозеф А. Шумпетер [пер. з англ. В. Старка]. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 242 с.